

## Kitap Tanıtımı

Doç. Dr. Hakan UZUN\*

**İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.**

“Devlet nasıl kurtulur?” Temel sorunları devleti kurtarmak olan Osmanlı'daki asker ve bürokrat kesimin önemli bir kısmı XVIII. yüzyıl ve sonrasında bu sorunun yanıtını aramıştır. Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme çabalarının bir nedeni olarak ortaya çıkan bu sorunun yanıtı ise Osmanlıcılık düşüncesi çerçevesinde, anayasa ve parlamentoya dayalı bir hukuk devleti kurmak olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme süreci, aynı zamanda bir hukuk devleti olma ve demokratikleşme süreci ile iç içe, birlikte yaşanmış, modernleşme süreci ile demokratikleşme süreci birbirine paralel ve etkileşim içerisinde bir seyir izlemiştir.

Büyük mücadelelerin yapıldığı ve zorlukların yaşandığı bu sürecin en önemli basamaklarını oluşturan Tanzimat ile Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerindeki uygulamalar ise Türkiye'de demokratikleşme ve hukuk devleti kurma yolunda önemli mesafeler alınmasını sağlamıştır. Hatta İkinci Meşrutiyet dönemi Tunaya'nın deyişiyle Cumhuriyet dönemi için adeta “siyasî bir laboratuvar” görevi görmüştür.<sup>1</sup> Bu bağlamda Türkiye'deki demokrasi düşüncesi ve uygulaması, her ne kadar temelde cumhuriyetin bir başarısı olarak görülse de, bu başarıda daha önceki yıllara dayanan birikimlerin de etkisinin olduğu söylenebilir.

---

\* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

<sup>1</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2.Baskı, İstanbul, 1996, s.97-98.



Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olan Prof. Dr. İhsan Güneş'in Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)* adlı eseri de, Türk modernleşme tarihinde modernleşmeye paralel olarak gelişen demokratikleşmenin hükümetler ve programları üzerinden incelenmesine dayanmaktadır.

İkinci Meşrutiyet ile Cumhuriyetin kuruluş yıllarını kapsayan dönemde kurulan hükümetler ve bu hükümetlerin programları konusunda önemli bir eksikliği gideren eserde<sup>2</sup>, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri ile Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nin yanı sıra Takvim-i Vekayi, Tanin, Sabah, Alemdar ve Yeni Gazete gibi dönemin bazı gazetelerine de yer verilmiş, ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden de yararlanılmıştır.

Üç bölümden oluşan kitabın girişinde ilk olarak hükümetlerin toplum ve devlet yaşamındaki önemine ve belirleyici rolüne vurgu yapılmış ve Osmanlı'da devletin yönetilmesinde önemli bir kurum olarak ön plana çıkan Divan-ı Hümayun'dan söz edilmiştir. Sonrasında Osmanlı hükümet sisteminin, modernleşme süreci içindeki değişimi genel hatlarıyla ele alınmıştır. Konu 23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi açısından da değerlendirilmiş ve burada da meclis hükümeti sisteminden kabine sistemine doğru geçiş sürecinden söz edilmiştir.

<sup>2</sup> Güneş kitabında, çalışmasının önemine şöyle değinmiştir: "Demokratik siyasal kültür birikimine, demokratik geleneklerin yerleşmesine ve hükümet uygulamalarının denetlenmesine yardımcı olan hükümet programları üzerinde bugüne değin ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar cumhuriyet dönemiyle sınırlı kalmıştır. Biz bu çalışmamızda biraz daha gerilere giderek II. Meşrutiyetten Cumhuriyetin ilanına uzanan zaman dilimi içindeki "Hükümetleri ve Hükümet Programlarını" gün ışığına çıkarıp araştırmacıların bilgisine sunacağız." İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.XIII.



Kitabın girişinde hükümet programlarının yasal dayanakları da sorgulanmıştır. Bu kısımda yazarın “çağdaşlaşma hareketi” olarak isimlendirdiği Osmanlı'daki değişim sürecinin, III. Selim dönemiyle birlikte kişisellikten çıkıp bir devlet politikasına dönüştüğüne işaret edilmiş, Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasına kadar sürecek olan bu değişimin anayasal gelişmeleri ana hatlarıyla dönemsel sonuçları ön plana çıkarılarak işlenmiştir. Türk siyasi tarihinde hükümet programı hazırlanması, bunun Meclis-i Mebusan'la paylaşılması, kamuya ilan edilmesi, hükümetlere güvenoyu verilmesi,

güvensizlik oyuyla hükümet düşürülmesi gibi kavram ve konular, Türkiye'nin anayasal ve demokratik gelişimine etkileriyle birlikte, tarihsel boyutlar değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'de demokratik geleneklerin yerleşmesi konusu, hükümet programları çerçevesinde genel hatlarıyla incelenmiş ve hükümet programı kavramının yerleşmesi konusunda başlangıçtan itibaren çekilen sıkıntılar ve bunların çözüm sürecinde yaşananlar, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği döneme kadar incelenmiştir. Hükümet programı kavramının ilk defa ne zaman, hangi iç ve dış dinamiklerle ortaya çıktığı ve nasıl bir seyir izlediğinin örneklerle anlatılmıştır. Buna göre, Türk siyasi tarihinde ilk kez hükümet programı hazırlama ve ilan etme geleneği İkinci Meşrutiyet döneminde ve Kamil Paşa Hükümeti zamanında başlamıştır.<sup>3</sup> Hükümet programının daha sağlam bir temele oturtulması daha açık bir deyişle bu konuda daha kalıcı bir demokratik geleneğin kurulması ise yine İkinci Meşrutiyet döneminde ve Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti zamanında gerçekleşmiştir.<sup>4</sup> İkinci Meşrutiyet döneminin öncü olduğu fakat sürekli olarak tartışmalara konu olan bu uygulamanın daha sağlam bir temele kavuşması ancak 1924 Anayasası'nın amir hükümleri arasında yerini alabilmesiyle gerçekleşmiştir.<sup>5</sup>

<sup>3</sup> a.g.e., s.30.

<sup>4</sup> a.g.e., s.35.

<sup>5</sup> a.g.e., s.52.

Esas olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile çağdaş Türkiye'nin kuruluş yıllarındaki hükümetler ve programlarını kapsayan çalışmanın birinci bölümünde 1908-1918 yılları arasında İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan hükümetler ve programları, ikinci bölümünde 1918-1922 yılları arasında Mütareke döneminde kurulan hükümetler ve programları, üçüncü bölümünde ise 1920-1923 yılları arası Meclis Hükümeti döneminde kurulan hükümetler ve programları incelenmiş, yalnız üçüncü bölümde diğer bölümlerden farklı olarak "*Hükümetin Kuruluş Biçimi*" başlığı altında Meclis Hükümeti sisteminin hangi koşullarda ve nasıl oluşturulduğu anlatılmıştır.

Yazar anılan bölümlerin hepsinde, kurulan hükümetlerin tümünün programlarını, sadrazamların göreve getirildiğini gösteren Hatt-ı Hümayunları ve hükümetlerde yer almış üyelerin listelerini asıllarıyla birlikte yayınlamıştır. Benimsenen bu yöntem sayesinde, araştırmacılara zengin bir malzeme sağlanmış ve araştırma önemli bir kaynak eser olma özelliğine kavuşmuştur. Ayrıca dipnotlar eserin sonuna bir bütün olarak verilmiş ve yine eserin sonuna bir dizin ile bir seçilmiş kaynakça da eklenmiştir.

Eserde her bölümün sonunda hükümet programlarının Meclise nasıl yansıdığına ve hükümet programlarında üzerinde durulan ana konulara ilişkin bilgilere yer verilmesi ise çalışmaya ayrı bir zenginlik katmıştır. Bu sayede okuyucuların, hükümet programları hazırlanırken hangi konular üzerinde durulduğunu, programların okunduğu sırada mecliste ne tür tartışmaların yaşandığını, milletvekillerinin bunu fırsat bilerek ülkenin iç ve dış sorunları hakkında neler söylediklerini, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim ve Türkler dışındaki Müslüman ahalinin Osmanlı'yı nasıl algıladıklarını, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün devamı için gösterilen çabaları ve Ermeni sorunu hakkında yapılan tartışmaları görebilmeleri mümkün kılınmıştır.

Araştırmacılar için temel bir kaynak olma özelliği taşıyan bu çalışma, döneme ilgi duyan okuyucular açısından ise yok olan bir imparatorluktan, yeni doğan bir devlete doğru giden sürecin hükümet programları üzerinden seyrini ortaya koymakta olup, ülkeyi kurtarmak adına yapılan bir takım girişimlerin ülkenin siyasi kültüründe demokratik bir anlayışın oluşmasına nasıl zemin hazırladığını takip etmelerine fırsat tanımaktadır. Bir başka deyişle bu eser, Türk ulusunun imparatorluktan ulus devlete, monarşiden halk egemenliğine doğru yaşadığı değişimin, modernleşme çabaları içindeki serüvenine hükümet programları çerçevesinden bir ışık tutmaktadır.